

Петар Милутиновић

Институт за европске студије, Београд

ПРОЦЕС ПРИСТУПАЊА РЕПУБЛИКЕ ПОРТУГАЛИЈЕ ЕВРОПскоЈ УНИЈИ КАО УЗРОК УСПЕШНЕ ДЕМОКРАТСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ДРЖАВЕ – ПОУКЕ И ИСКУСТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак: Република Португалија је постала пуноправна чланица Европске економске заједнице (ЕЕЗ), односно данашње Европске уније (ЕУ), у околностима тзв. „трећег таласа демократизације“ у јануару 1986. године. Основна теза овог рада јесте да је процес приступања Републике Португалије Европској унији био кључни узрок демократске транзиције португалског политичког система од аутократског ка демократском у периоду од 1974. до 1986. године. Користећи методе студије случаја, анализе садржаја докумената и анализе дискурса, рад настоји да покаже како је политичка воља Португалије да приступи тадашњој Европској економској заједници условила доношење новог демократског устава 1976. године. Овај устав успоставио је парламентарну демократију у Португалији са слободним и поштеним изборима, гарантујући основна грађанска права и створивши оквир за демократско управљање. Рад ће настојати да предочи поуке за увећање изгледа за чланство Републике Србије у ЕУ који захтевају усклађивање политичког, економског и правног система са европским стандардима и нормама, укључујући демократске принципе, владавину права и заштиту људска права.

Кључне речи: Португалија, Србија, процес приступања Европској унији, трећи талас демократизације, демократско управљање, владавина права.

Увод

Прелазак са ауторитарног на демократски политички систем представља сложен и вишеслојан процес који обухвата мноштво различитих политичких, друштвених и институционалних промена. Историјски посматрано, државе које пролазе кроз овакав вид транзиције често су под спољашњим утицајем при консолидацији својих напора у демократизацији. Један од таквих примера јесте случај Републике Португалије која је доживела изузетну трансформацију из вишедеценијског ауторитарног режима у демократски после Каранфилске револуције из 1974. године, односно од доношења новог Устава 1976. године наовамо. Кључна детерминанта за ову транзицију била је одлука владе Португала да оствари пуноправно чланство у Европској економској заједници (ЕЕЗ), касније познатој као Европска унија (ЕУ).

Португалска Каранфилска револуција (*Revolução dos Cravos*) од 25. априла 1974. године представља вододелницу у португалској историји, односно дан обележавања свргавања ауторитарног и корпоративистичког режима тадашње португалске Нове државе (*Estado Novo*) и улазак у нову еру политичке отворености и демократских тежњи. Међутим, док је револуција збацила ауторитарну владу, она је оставила вакуум власти и државу која се бори са политичком нестабилношћу и друштвеним немирима. Усред тих превирања, Португал се суочио са задатком да обнови своје политичке институције, подстакне социјалну кохезију и учрпа курс ка својеврсном демократском управљању.

Управо је у оквирима те друштвене транзиције и неизвесности Португалија кренула својим путем ка европским интеграцијама. Изгледи за приступање тадашњој Европској економској заједници појавили су се као светионик наде и могућности за нацију која жели да се ослободи своје ауторитарне прошлости и прихвати принципе демократије, владавине закона и људских права које заступа Европска заједница. Одлука о чланству у ЕУ није била само стратешки избор подстакнут економским разматрањима, већ и дубока политичка посвећеност усклађивању политичког и правног система Португалије са европским нормама и стандардима.

Овај рад настоји да истражи узрочно-последичне односе између приступања Португалије ЕУ и португалске демократске транзиције са специфичним фокусом на период који се протеже од Каранфилске

револуције 1974. године. Каранфилска револуција је пуч који је започет под вођством војске у Португалији и који је довео до промене ауторитарне диктатуре у либералну демократију. Свргнут је диктатор Марсело Каetano (Marcelo Caetano) који је на том месту заменио Антонио Салазара (António de Oliveira Salazar) који је владао скоро 40 година. Народ који је изашао на улице је као симбол жеље за мирним променама поклањао војницима и полицајцима каранфиле, тако да су они постали симбол ових догађања.

Кроз истраживање историјских догађаја, политичких докумената и политичког дискурса, циљ рада је да докаже да је политичка тежња Португалије за европским интеграцијама утицала на њену унутрашњу политичку динамику, односно обликовала њен уставни оквир и на крају олакшала консолидацију демократије. Поред тога, овај рад има за циљ да повуче својеврсну паралелу између искуства Португалије у придруживању и тренутних тежњи Републике Србије за чланством у ЕУ. Док се Србија креће сопственим путем ка европској интеграцији, суочава се са мноштвом изазова везаних за политичке реформе, економски развој и изградњу институционалних капацитета. Анализом процеса транзиције Португалије од аутократије до демократије у контексту придруживања ЕУ, циљ нам је да извучемо драгоцене увиде и лекције које би могле да допринесу напорима Србије да се усклади са европским нормама и стандардима и унапреди своје изгледе за чланство у ЕУ. На тај начин овај рад доприноси дубљем разумевању трансформативног потенцијала процеса приступања ЕУ у контексту демократских транзиција унутар држава кандидата. Испитивањем студије случаја Португалије кроз упоредни објектив надамо се да ћемо понудити практичне смернице и препоруке за креаторе јавних политика, као и свим заинтересованим странама и актерима цивилног друштва који учествују на путу Србије ка европским интеграцијама. Кроз изнијансиране анализе и емпиријске доказе настојимо да нагласимо кључну улогу европских интеграција у обликовању путање демократског управљања и политичких реформи у државама кандидатима које теже пријему у ЕУ.

Историјски осврт

Историјски контекст транзиције Португалије од аутократије ка демократији од кључног је значаја за разумевање динамике која је обликовала њен пут ка европској интеграцији. Пре Каранфилске револуције 1974. године ауторитарни етатистички режим владао је Португалијом скоро пет пуних деценија у XX веку. Тадашњи режим под вођством лика и дела Антонија Салазара карактерисали су ограничавање грађанских слобода, цензура, политичка репресија, те следствено томе и економска стагнација (Gallagher, 2020). Каранфилска револуција, изазвана војним ударом углавном без крви и насиља и уз распрострањену расподелу каранфила између војног особља и цивила, симболизовала је жељу за слободом, демократијом и социјалном правдом. То је довело до успостављања револуционарне хунте која је покренула низ политичких реформи усмерених на укидање ауторитарног апарата и утирање пута демократској транзицији. После револуције, Португалија је доживела период политичке неизвесности и друштвених турбуленција, јер су се разне политичке фракције бориле за политичку моћ и домаћи утицај. Међутим, транзиција од ауторитаризма ка демократији није била без изазова, јер се нација борила са питањима политичког легитимитета, институционалне стабилности и социјалне кохезије. Усред ове бурне позадине, питање будућег стратешког политичког правца Португалије – да ли пригрлити демократију или се вратити ауторитаризму – представљало је велико питање на домаћој политичкој агенди (Cuzán, 1999).

Кључни тренутак у транзицији Португала са ауторитаризма на демократију било је усвајање новог устава 1976. године. Први демократски Устав Португалске Републике, донет 2. априла 1976. године, поставио је основе за парламентарну демократију, основна грађанска права, политички плурализам и принципе демократског управљања. После Каранфилске револуције 1974. године израда новог Устава посматрана је као кључни корак у консолидацији добитака револуције и изради националног курса ка демократском управљању. Овим првим португалским демократским Уставом унапређени су принципи народног суверенитета, раздвајања власти и владавине закона, постављајући основе за демократски политички систем који карактеришу систем „провере и равнотежа“ (checks and balances) и поштовање индивидуалних слобода. Кључне одредбе устава укључивале су успостављање

једнодомног парламента, познатог као Скупштина Републике са законодавним овлашћењима изабраних представника (посланика) народа (Constitution of the Portuguese Republic, 2005). Такође, уставом су загарантована основна права и слободе, укључујући право на слободу изражавања, удруживања и окупљања, као и заштиту од произвољног хапшења и притвора (Ibid). Поред тога, Уставом је потврђена посвећеност Португала социјалној правди и економском развоју, препознајући улогу државе у промовисању социјалне заштите, прерасподели богатства и обезбеђивању приступа образовању, здравству и смештају за све грађане. Додатно, Устав је омогућио прве слободне и равноправне националне изборе за Скупштину Републике 1976. године. После избора 1979. године уследила је консолидација демократских институција и мирољубив пренос власти између политичких странака, наговештавајући сазревање младе португалске демократије. Свеукупно гледано, усвајање новог устава представљало је значајну прекретницу у транзицији Португалије ка демократији обезбеђујући правни и институционални оквир за заштиту индивидуалних права, промовисање демократских вредности и консолидацију демократског управљања. У контексту европских интеграција, Устав је био одраз посвећености Португалије усклађивању са европским нормама и стандардима, поставивши основу за њено коначно приступање Европској унији и интеграцију у европску заједницу нација.

Овакав след догађаја може се сагледавати кроз шири контекст „трећег таласа демократизације“. Наиме, концепт „трећег таласа демократизације“ представља сложен и вишестран концепт са различитим тумачењима и импликацијама. Бруно (Bruneau) и Тринкунас (Trinkunas) (2008), као и реномирани Хантингтон (Huntington) (1991) нуде сагледавање различитог контекста процеса „трећег таласа демократизације“. Бруно и Тринкунас говоре о улози промоције међународне демократије у оквиру „трећег таласа демократизације“, док Хантингтон анализира узроке и природу демократских транзиција. Ове перспективе сугеришу да „трећи талас демократизације“ представља значајан и еволуирајући феномен под утицајем домаћих и међународних фактора. Поред тога, „трећи талас демократизације“ карактерише прелазак са ауторитарног на демократске системе власти са кључним факторима који укључују питање легитимности ауторитарних режима, економски и друштвени развој, улогу Католичке цркве и међународне утицаје

(Huntington, 1991). Економски развој и образовање посебно су важни у демократским транзицијама, имајући у виду то да је вероватније да ће се богатија и образованија друштва демократизовати (Papaioannou & Siourounis, 2004). Такође, успешне демократске транзиције повезане су са присуством цивилног друштва и капацитетом за колективно деловање (Haggard & Kaufman, 2016). Ови закључци указују да су узроци и природа демократске транзиције током „трећег таласа демократизације“ вишеструки и под утицајем комбинације домаћих и међународних фактора.

Управо је усред таквог политичког флукса и друштвене трансформације Португалија кренула у своју потрагу за европским интеграцијама. Одлука о чланству у Европској економској заједници (ЕЕЗ) представљала је стратешки избор за Португалију са циљем да се ослободи своје изолационистичке прошлости и прихвати принципе демократије, владавине права и људских права које подржава Европска заједница. Изгледи за чланство у ЕУ послужили су као катализатор унутрашњих реформи што је навело Португалију да предузме свеобухватне политичке, економске и правне трансформације усмерене на усклађивање са европским нормама и стандардима. Стога, историјски контекст који окружује транзицију Португалије из аутократије у демократију пружа драгоцене увиде у мотивације, изазове и могућности које су обликовале њен пут ка европским интеграцијама. Испитивањем међуигара између унутрашње политичке динамике и спољних утицаја стичемо дубље разумевање како је тежња Португалије за европским интеграцијама утицала на њену демократску транзицију и поставила темеље за њено коначно придруживање Европској унији.

Процес приступања Републике Португалије Европској унији

Приступање Португалије Европској унији представља тренутак у њеној историји који симболизује не само њену интеграцију у европску заједницу нација него и њену успешну транзицију из диктатуре у демократију. Овај рад нуди педантно испитивање пута Португалије ка приступању ЕУ удубљујући се у замршену историјску, политичку и институционалну међуигру која је обликовала путању наведеног пута.

Проучавањем приступних реформи, преговарачких стратегија и пост-пријемних изазова са којима се суочава Португалија, овај рад тежи да пружи изнијансирано разумевање трансформативне моћи процеса европских интеграција у подстицању демократске консолидације и социјално-економског развоја.

Пут Португалије од диктатуре до демократије, који је кулминирао њеним приступањем Европској економској заједници 1. јануара 1986. године, представља пример трансформативног потенцијала процеса европских интеграција у обликовању политичког пејзажа држава кандидата, односно држава чланица. Процес приступања Португалије Европској унији играо је значајну улогу у њеној транзицији ка демократији од 1974. године. Маседо (Macedo) (1987) и Магоне (Magone) (2000) наглашавају значај чланства у ЕУ у обликовању португалског политичког система, истичући улогу европске регионалне политике у модернизацији португалских административних структура. Овај процес европеизације даље истражује Магоне (1997) који говори о утицају европских институција на португалски политички систем. Такође, изазове и предности чланства у ЕУ истичу Фернандез (Fernández) и Фонт (Font) (2009), подржавајући демократску консолидацију земље и економску модернизацију, истовремено представљајући изазове у областима као што је управљање животном средином.

Приступање Португалије ЕУ мора се разумети у ширем историјском контексту њеног преласка са ауторитаризма на демократију. Укореењена после Каранфилске револуције 1974. године, транзиција Португалије из ауторитаризма у демократију поставила је основе за њен ангажман са Европском заједницом. Процес приступања послужио је као катализатор за свеобухватне политичке, економске и институционалне реформе, преобликујући национални идентитет Португалије и његово место на глобалној сцени. Тежња Португалије ка чланству у ЕУ захтевала је далекосежне реформе широм политичке, економске и социјалне сфере. Политичке реформе усмерене на консолидацију демократије укључивале су плурализацију политичких странака, децентрализацију власти и заштиту људских права. Економске реформе биле су усредсређене на модернизацију инфраструктуре, либерализацију тржишта и унапређивање конкурентности како би се домаћи стандарди ускладили са европским. Социјалне реформе дале су приоритет улагањима у

образовање, здравство и социјалну помоћ како би се смањиле друштвене разлике и промовисала социјална кохезија.

Преговарачки процес карактерисала је ригорозна провера португалског политичког, економског и правног система како би се осигурало поштовање норми и стандарда ЕУ. Посвећеност Португалије демократским принципима, владавини закона и људским правима била је централни фокус преговора, као и питања везана за економску конвергенцију, регионални развој и пољопривредну политику. Упркос изазовима и уступцима, Португалија је успешно управљала преговарачким процесом, што је кулминирало потписивањем Споразума о приступању 1985. године. Мада је приступање ЕУ донело значајне користи Португалији, укључујући приступ финансијским ресурсима, инвестиционим могућностима и трговинским мрежама, процес приступања је такође представљао и изазов у постпријемном периоду. Структурне неједнакости, регионални диспаритети и социјално-економски изазови и даље су присутни, што захтева одрживе реформске напоре и инвестиције у областима попут образовања, здравства и инфраструктуре. Поред тога, Португалија се ухватила у коштац са комплексношћу европских интеграција, балансирајући национални суверенитет са наднационалним доношењем одлука на нивоу ЕУ.

Као закључак, пут Португалије ка пуноправном чланству у ЕУ представља паралелан процес демократске транзиције и економске интеграције које карактеришу истрајност, еластичност и адаптација. Процес приступања послужио је као катализатор дубоких политичких, економских и социјалних трансформација, што је подстакло демократску консолидацију и друштвено-економски развој у Португалији. Политичка тежња ка чланству у ЕУ послужила је као катализатор политичких реформи усмерених на консолидацију демократских институција и промовисање политичког плурализма у Португалији. Наиме, условљавање својствено процесу приступања приморало је португалске власти да предузму суштинске реформе, укључујући плурализацију политичких странака, децентрализацију власти и заштиту људских права. Те реформе не само да су ускладиле Португалију са европским стандардима и нормама, него су допринеле и консолидацији демократског управљања и јачању цивилног друштва. Процес економске интеграције захтевао је од Португалије да либерализује своју економију, модернизује инфраструктуру и повећа конкурентност на европском

тржишту. Упркос трансформативном утицају приступања ЕУ на политичку и економску сцену Португалије, преостали изазови наглашавају потребу наставка реформи и инвестиција у домену социо-економске кохезије и регионалног развоја.

Утицај чланства у Европској унији на демократску транзицију

Овај одељак истражује узрочно-последичан однос који постоји између процеса приступања Португалије ЕУ и њене унутрашње демократске транзиције. Наша је теза да је условљавање својствено процесу придруживања приморало португалске власти да предузму суштинске реформе усмерене на демократизацију политичких институција, промовисање плурализма и унапређивање грађанског учешћа у изборном процесу. Анализом кључних уставних амандмана, законодавних измена и институционалних реформи спроведених током периода придруживања ЕУ, настојимо да покажемо како је чланство у ЕУ послужило као катализатор за консолидацију демократског управљања у Португалији.

Процес приступања ЕУ имао је значајан утицај на демократизацију Португалије осамдесетих и деведесетих година XX века, пруживши материјалну и симболичну подршку транзицији земље ка демократији и економској модернизацији (Fernández, 2009). Такође, овај процес је утицао на домаће политичке и изборне процесе, кључне институције и ставове грађана (Teixeira & Pinto, 2012). Међутим, то је представљало изазове за административне традиције и политику земље, посебно у регулаторним доменима као што је еколошка политика (Fernández, 2009). Процес придруживања, заснован на усвајању европског законодавства, имао је важне институционалне и законодавне импликације на националном нивоу (Borrás-Alomar, 1999).

Приступање бивших ауторитарних режима Европској унији представља јединствену студију случаја о трансформативном демократском потенцијалу процеса европских интеграција. Пут Португалије од диктатуре до демократије, који је кулминирао њеним приступањем ЕУ 1. јануара 1986. године, служи као убедљив пример како спољашњи подстицаји и механизми условљавања могу да подстакну унутрашње

политичке промене и демократску консолидацију. Наиме, форма условавања уграђена у процес приступања ЕУ одиграо је кључну улогу у подстицају демократских реформи у Португалији. У замену за чланство, од Португалије се тражило да покаже посвећеност демократским принципима, владавини закона и људским правима, што је навело креаторе политике да предузму суштинске политичке, правне и институционалне реформе. Изгледи за чланство у ЕУ послужили су као снажан катализатор политичке либерализације, подстицања већег политичког плурализма, слободе изражавања и грађанског ангажовања унутар португалског друштва.

Придруживање ЕУ је захтевало значајне институционалне промене у Португалији, укључујући успостављање структура демократског управљања, децентрализацију власти и јачање независности правосудја. Усвајање првог демократског Устава 1976. године, у складу са нормама и стандардима ЕУ, обезбедило је правни оквир за демократско управљање и заштиту основних права и слобода. Поред тога, придруживање ЕУ олакшало је интеграцију Португалије у транснационалне мреже управљања, промовишући транспарентност, одговорност и добре праксе управљања. Преговарачка динамика око приступања Португалије ЕУ одраз је деликатне равнотеже између домаћих интереса, спољашњих притисака и стратешких разматрања. Политичке елите у Португалији посматрале су чланство у ЕУ као средство консолидације демократије, унапређивања националног престижа и подстицања економског развоја. Међутим, преговори су укључивали и трговинске концесије и политичке компромисе, посебно у областима као што су пољопривредна политика, регионални развој и питања суверенитета. Упркос томе, свеобухватни циљ придруживања ЕУ послужио је као уједињујућа покретачка снага у креирању политичког консензуса и сарадње свих домаћих политичких актера.

Као закључак, утицај придруживања ЕУ на процес демократске транзиције у Португалији имао је трансформативни потенцијал у подстицању политичких промена и институционалних реформи. Историјски гледано, придруживање ЕУ послужило је као катализатор за демократску консолидацију и друштвено-економски развој у Португалији. Кроз анализу искуства Португалије у процесу придруживања ЕУ, овај рад настоји да понуди драгоцене увиде и лекције за друге државе кандидате, попут Републике Србије, које теже пуноправном чланству

у ЕУ, истичући улогу спољашњих подстицаја и механизма условљавања приликом спровођења демократске транзиције и промовисања европских интеграција, односно економског регионалног интегрисања.

Наравоученија португалског искуства за Републику Србију

Повлачећи паралелу са тренутним тежњама Републике Србије за чланство у ЕУ, настојимо да дестилујемо лекције из искустава Португалије везаних за придруживање које су од значаја за демократску транзицију Србије и њене напоре у процесу европских интеграција. Додатно, истичемо значај усклађивања политичких, економских и правних структура са европским нормама и стандардима, наглашавајући потребу истинске посвећености демократији, владавини закона и људским правима. Кроз упоредну анализу идентификујемо потенцијалне изазове и могућности за Србију на њеном путу ка приступању ЕУ, нудећи препоруке креаторима политика и заинтересованим странама. Повлачење паралеле између искуства Португалије у придруживању и тренутних тежњи Србије за чланство у ЕУ откривамо драгоцене лекције и увиде који могу да оснаже демократску транзицију Србије и њене напоре у европским интеграцијама. Иако су историјски контекст сваке земље и институционална динамика јединствени, постоји неколико свеобухватних лекција које Србија може да добије од европског пута Португалије:

Посвећеност демократским принципима. Успешно придруживање Португалије ЕУ било је предодређено њеном непоколебљивом посвећеношћу демократским вредностима, укључујући владавину закона, политички плурализам и поштовање људских права. Слично томе, Србија мора да одреди приоритете у демократским реформама, јачању институција и заштити грађанских слобода као основним предусловима за чланство у ЕУ.

1. **Владавина права.** Поштовање владавине закона је од највећег значаја за демократско управљање. Србија треба да обезбеди једнак приступ правди, непристрасност у правном поступку и спровођење закона без дискриминације. Јачање оквира владавине закона укључује борбу против корупције, заштиту независности правосуђа и промовисање правне извесности и предвидљивости.

2. **Политички плурализам.** Србија мора да негује окружење политичког плурализма, где су различити гласови, мишљења и интереси заступљени и поштовани. Подстицање политичке конкуренције, олакшавање формирања политичких странака и организација цивилног друштва, те обезбеђивање медијског плурализма од суштинског су значаја за промовисање плуралистичке демократије и живахног јавног дискурса.
3. **Изборни интегритет.** Обезбеђивање интегритета и правичности националних избора од критичног је значаја за поштовање демократских принципа. Србија мора да успостави транспарентне изборне процесе, укључујући регистрацију бирача, прописе о финансирању кампања и непристрасну изборну администрацију. Гарантовање једнаког приступа медијском извештавању и борба против изборних малверзација и манипулација од суштинског су значаја за одржање поверења јавности у изборни систем.

Усклађивање са евројским сјандардима и нормама. Усклађивање Португалије са европским стандардима и нормама широм политичких, економских и правних димензија било је инструментално у португалском процесу придруживања. Србија мора да предузме свеобухватне реформе да би ускладила своје законодавство, институције и праксу са нормама ЕУ, посебно у областима као што су независност правосуђа, антикорупцијске мере и слобода медија.

1. **Хармонизација законодавства.** Србија мора да усклади своје законодавство са регулативима (уредбама) и директивама (упутствима), мишљењима и препорукама ЕУ. То подразумева спровођење темељних правних ревизија, измену постојећих закона и усвајање нових закона како би се осигурала компатибилност са стандардима ЕУ у различитим секторима, укључујући, али не ограничавајући се на трговину, животну средину, конкурентност и заштиту потрошача.
2. **Изградња институционалних капацитета.** Изградња институционалних капацитета од кључног је значаја за ефикасно спровођење и примену стандарда и прописа ЕУ. Србија би требало да ојача своје административне структуре, регулаторне агенције и механизме спровођења како би осигурала усклађеност са захтевима ЕУ. То укључује улагање у програме обуке, унапређивање административних процедура и унапређивање координације између релевантних власти.

3. **Квалитет инфраструктуре и стандарди.** Придржавање стандарда ЕУ често захтева модернизацију инфраструктуре и имплементацију стандарда квалитета у различитим секторима. Србија би требало да инвестира у модернизацију инфраструктуре, као што су транспортне мреже, енергетске мреже и телекомуникациони системи, како би испунила услове ЕУ. Поред тога, усвајање стандарда квалитета у областима као што су производња, пољопривреда и безбедност хране повећава квалитет производа, конкурентност и приступ тржишту.

Дијалој и сарадња. Приступне преговоре Португалије карактерисали су конструктиван дијалог, сарадња и компромис између домаћих заинтересованих страна и институција ЕУ. Србија мора да подстакне инклузиван политички дијалог, ангажовање заинтересованих страна и изградњу консензуса како би се кретала по ободима сложености придруживања ЕУ и ефикасно управљала дивергентним интересима.

1. **Дијалог Србије и ЕУ. Отворен** и конструктиван дијалог између Србије и Европске уније од суштинског је значаја за унапређивање приступних преговора, решавање изазова и изградњу међусобног поверења. Редовни канали комуникације, као што су састанци на високом нивоу, радне групе и преговарачке сесије, олакшавају размену ставова, појашњење питања и решавање спорова.
2. **Ангажовање заинтересованих страна.** Инклузивно ангажовање са домаћим заинтересованим странама, укључујући владине институције, политичке странке, организације цивилног друштва и приватни сектор, промовише изградњу консензуса око приоритета приступања ЕУ. Консултативни механизми, јавне консултације и процеси доношења одлука обезбеђују да се разноврсне перспективе размотре и интегришу у стратегију интеграције Србије у ЕУ.

Социјално-економски развој. Придруживање Португалије ЕУ пружило је значајне могућности за друштвено-економски развој, укључујући приступ фондовима ЕУ, инвестиционе могућности и тржишну интеграцију. Србија мора да одреди приоритете у економској модернизацији, развоју инфраструктуре и инвестицијама у људски капитал како би повећала своју конкурентност и еластичност унутар европског тржишта.

1. **Економски раст.** Промовисање одрживог економског раста од суштинског је значаја за јачање конкурентности и еластичности Србије. Улагање у инфраструктуру, иновације и предузетништво стимулише отварање нових радних места, повећава продуктивност и подстиче економску диверсификацију, постављајући темеље за дугорочни просперитет.
2. **Смањење сиромаштва.** Решавање питања сиромаштва и социјалних неједнакости приоритет је за подстицање инклузивног развоја. Србија би требало да спроводи циљане политике и програме за ублажавање сиромаштва, промовисање социјалне инклузије и унапређивање приступа основним услугама као што су здравство, образовање и становање, посебно у маргинализованим заједницама.
3. **Подстицање запошљавања.** Стварање могућности запошљавања за све сегменте друштва, укључујући младе, жене и рањиве групе, од кључног је значаја за смањење незапослености и промовисање социјалне кохезије. Србија би требало да подржи реформе на тржишту рада, стручну обуку и иницијативе за предузетништво како би се унапредила запосленост и олакшао прелазак на економију засновану на знању.

Регионална сарадња. Ангажовање Португалије са суседним земљама и поједине иницијативе за регионалну сарадњу одиграли су кључну улогу у њеном процесу придруживања, подстицању стабилности, односно изградњи поверења и интеграцији у ширем европском контексту. Србија мора да активно учествује у механизмима регионалне сарадње, реши отворена билатерална питања и промовише добросуседске односе како би унапредила своје изгледе за чланство у ЕУ.

1. **Стабилност и помирење.** Регионална сарадња доприноси стабилности и помирењу на Западном Балкану подстицањем дијалога, изградњом поверења и решавањем историјских спорова. Решавање билатералних и регионалних питања дипломатским каналима и кооперативним механизмима јача политичке односе и смањује тензије, стварајући окружење које погодује напретку у преговорима о приступању ЕУ.
2. **Економска интеграција.** Унапређена регионална сарадња промовише економску интеграцију и трговинске олакшице, откључава могућности за раст и побољшава конкурентност. Иницијативе као

што су Регионални економски простор (РЕА) и Централноевропски споразум о слободној трговини (ЦЕФТА) промовишу либерализацију трговине, усклађивање прописа и развој инфраструктуре, те олакшавање прекограничне трговине и инвестиционих токова.

- 3. Развој инфраструктуре.** Заједнички пројекти у развоју инфраструктуре, транспорта и енергетике доприносе повезивању и модернизацији инфраструктуре у региону. Учешће Србије у регионалним инфраструктурним иницијативама, као што су Споразум о транспортној заједници и Споразум о енергетској заједници, подстиче прекограничну повезаност, унапређује инфраструктурне мреже и унапређује енергетску безбедност.

Јавно анијажовање и свесћ. Србија мора да одреди приоритете у кампањама јавног ангажовања и подизања свести како би подстакла осећај припадништва и разумевања процеса европских интеграција међу својим грађанима. Јачањем свести јавности о предностима и изазовима чланства у ЕУ промовише се информисано доношење одлука и јача подршка европским аспирацијама Србије.

- 1. Информативне кампање.** Покретање циљаних информативних кампања за едукацију јавности о ЕУ, њеним институцијама, политици и процесу придруживања помаже да се одагнају митови, разјасне заблуде и повећа разумевање међу грађанима.
- 2. Консултације и учешће.** Пружање могућности грађанима да учествују у процесима доношења одлука везаним за интеграцију у ЕУ путем јавних консултација, састанака градске скупштине и онлајн платформи подстиче осећај власништва и оснаживања грађана и осигурава да се њихов глас чује.
- 3. Образовање и обука.** Интегрисање тема везаних за ЕУ у школски програм и пружање програма обуке за просветне раднике, државне службенике и друге заинтересоване стране помаже у изградњи знања и разумевања европских питања од раног узраста и обезбеђује информисано доношење одлука у будућности.

Укључивање ових лекција у стратегију приступања Србије ЕУ може да повећа изгледе за успешну интеграцију Србије у европску заједницу нација, подстицање демократског управљања, социјално-економски развој и регионалну стабилност у том процесу. Поучена искуством

Португалије, Србија може да управља изазовима и могућностима чланства у ЕУ са поверењем и одлучношћу, на крају реализујући своју визију просперитетне, демократске и европске будућности.

Закључак

Укратко, пут Португалије ка пуноправном чланству у ЕУ пружа драгоцене лекције и увиде за Србију која се креће сопственим путем европских интеграција. Случај Португалије представља пример трансформативног потенцијала процеса приступања ЕУ у подстицању демократских транзиција, институционалних реформи и промовисању социјално-економског развоја. Повлачењем паралела између искуства Португалије и тежњи Србије за чланство у ЕУ можемо назначити неколико кључних лекција:

1. Прво, посвећеност демократским принципима лежи у сржи успешног приступања ЕУ. Србија мора да одреди приоритете за демократске реформе, владавину закона и поштовање људских права као основне стубове свог процеса приступања.
2. Друго, усклађивање са европским стандардима и нормама широм политичких, економских и правних домена јесте од суштинског значаја. Србија мора да предузме свеобухватне реформе да би ускладила своје законодавство, институције и праксу са захтевима ЕУ.
3. Треће, конструктиван дијалог, сарадња и компромис између домаћих заинтересованих страна и институција ЕУ су од кључног значаја. Србија мора да подстакне инклузивни политички дијалог и изградњу консензуса како би ефикасно руководила дивергентним интересима.
4. Четврто, социјално-економски развој и модернизација инфраструктуре од виталног су значаја за јачање конкурентности и еластичности унутар европског тржишта. Србија мора да одреди приоритете економских реформи и инвестиција у људски капитал како би се покренуо одрживи раст и омогућио већи степен просперитета.
5. Пето, регионална сарадња и добросуседски односи играју значајну улогу у подстицању стабилности и интеграције у ширем европском контексту. Србија мора активно да се ангажује у регионалним ини-

цијативама и реши билатерална питања како би ојачала своју позицију у процесу приступања.

На крају, јавно ангажовање, свест и подршка су од суштинског значаја за одржавање моментума и легитимитета процеса приступања ЕУ. Србија мора да инвестира у домен јавног информисања и образовања са циљем да подстакне свест о природи европских интеграција. Укључивањем наведених португалских лекција у своју стратегију приступања ЕУ, Србија може да повећа своје изгледе за успешну интеграцију у Европску унију. Пажљивим разматрањем искуства Португалије у приступању, Србија може да се креће кроз изазове и могућности европског пуноправног чланства у циљу јачања свог демократског капацитета, социо-економског развоја и регионалне стабилности у том процесу.

Литература

- Borrás-Alomar, S. (1999): The Europeanization of Politics in the Southern Members of the EU in Appendini, K., Bislev, S. (eds.): *Economic Integration in NAFTA and the EU*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-0-333-99488-7_9
- Bruneau, T., Trinkunas, H. (2008): International Democracy Promotion and its Impact on Civil-Military Relations In: Bruneau, T., Trinkunas, H. (eds.): *Global Politics of Defense Reform. Initiatives in Strategic Studies: Issues and Policies*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1057/9780230611054_3.
- Constitution of The Portuguese Republic. (2005): Доступно на: <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/conteudo/files/constituicaoingles.pdf> (10.03.2024).
- Cuzán, A.G. (1999): Democratic Transitions: The Portuguese Case in: Rimanelli, M. (eds.): *Comparative Democratization and Peaceful Change in Single-Party-Dominant Countries*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1057/9780312292676_4.
- Fernández, A.M. and Font, N. (2009): Portugal: The Challenges of Environmental Governance and the Realities of Government in Börzel, T.A. (eds.): *Coping with Accession to the European Union*. Palgrave Studies in European Union Politics. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230245358_5
- Gallagher, T. (2020): *Salazar: the dictator who refused to die*. C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd.
- Haggard, S., Kaufman, R.R. (2016): Democratization During the Third Wave, *Annual Review of Political Science*, Vol. 19, pp. 125–144. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-042114-015137>.
- Huntington, S.P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Macedo, J.B. (1987): *Portugal and Europe: The Longest Transition*. Research Papers in Economics. <https://cepr.org/publications/dp163>.
- Magone, J.M. (1997): Portugal and the European Union in: *European Portugal*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230371224_9.
- Magone, J.M. (2000): The Transformation of the Portuguese Political System: European Regional Policy and Democratization in a Small EU Member

- State, *South European Society and Politics*, Vol. 5, pp. 119–140. <https://doi.org/10.1080/13608740508539605>.
- Papaioannou, E., Siourounis, G. (2004): Economic and Social Factors Driving the Third Wave of Democratization. *Public Choice & Political Economy eJournal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.566021>.
- Teixeira, N.S., and Pinto, A.C. (2012): *The Europeanization of Portuguese Democracy*, Social Science Monographs, Boulder. https://run.unl.pt/bitstream/10362/53263/1/NST_ACP_Europeanization_Portuguese_Democracy_2012.pdf.

Petar Milutinović

Institute of European Studies, Belgrade

THE ACCESSORY PROCESS OF THE REPUBLIC OF PORTUGAL TO THE EUROPEAN UNION AS A CAUSE OF THE SUCCESSFUL DEMOCRATIC TRANSFORMATION OF THE COUNTRY – LESSONS AND EXPERIENCE FROM THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary: The Republic of Portugal has become a full member of the European Economic Community (EEC) or today's European Union (EU) in the circumstances of the so-called "*third wave of democratization*" in January 1986. The main thesis of this paper is that the accession process of the Republic of Portugal to the European Union was the key cause of the democratic transition of the Portuguese political system from an autocratic to the democratic type in the period from 1974 to 1986. Using case study methods, analyzing the content of documents and analyzing the discourse, the paper seeks to show how Portugal's political will to join the European Union (then European Economic Community) was a key cause of the adoption of a new Portuguese democratic constitution in 1976. This constitution established a parliamentary democracy in Portugal with free and fair elections, guaranteeing basic civil rights and creating a framework for democratic governance. The paper will seek to present lessons to increase the prospects for EU membership of the Republic of Serbia which require alignment of the political, economic and legal system with European standards and norms, including democratic principles, the rule of law and protection of human rights.

Keywords: Portugal, Serbia, European Union accession process, third wave of democratization, democratic governance, rule of law.